

ПІСНІ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Микола Ткач

Обрядовий музичний фольклор Середньої Наддніпрянщини. Жанрово-регіональна антологія / відп. ред. Г. А. Скрипник ; упоряд. та вступ. стаття А. І. Іваницького. – Вінниця : Нова Книга, 2015. – 536 с.

Фольклор належить до унікальних явищ духовного поступу народу. Він сягає первісних витоків його буття і є основою формування всіх форм духовної свідомості людини та її світоглядних орієнтирів. Проте до сьогодні в наукових колах (не кажучи вже про побутову сферу) розуміння суті фольклору далеко не однозначне. Починаючи ще з ХІХ ст., його розглядали як таку собі примітивну творчість, що пов'язана не зі світоглядними засадами та знаннями про світобуття, а простими, ледь не біологічними уявленнями людини. За часів панування комуністичної ідеології такий підхід уважався основоположним, і будь-яке відхилення від нього трактувалося як містицизм, націоналізм тощо.

Успадковані стереотипи в науці іноді долаються важче, аніж у побуті. А. Іваницький — фахівець (етномузиколог) з неабияким досвідом (доктор мистецтвознавства, професор, член-кореспондент НАН України) доволі сміливо й ґрунтовно взявся за подолання стереотипних тропів у дослідженні жанрово-тематичних та історичних глибин українського фольклору. У підсумку свої основні ідеї та гіпотези він виклав у науковій монографії «Історичний синтаксис фольклору. Проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики» (Вінниця, 2009). Продовжив і розвинув їх у збірниках «Український обрядовий фольклор західних земель» (2012) та «Пісні з родин і хрестин» (2013). І ось маємо третій — «Обрядовий музичний фольклор середньої Наддніпрянщини», що, по-суті, завершує етномузикознавчу трилогію.

За своїм змістом та принципами книжка є різновидом регіонально-хрестоматійного видання. За нинішнім адміністративно-територіальним поділом він охоплює шість областей України: Чернігівську, Київську, Черкаську, Полтавську, Кіровоградську та Дніпропетровську. За жанровим розмаїттям — зимові (колядки і щедрівки), весняні (веснянки), літні (купальські, петрівчані, жнивварські) та осінні (весільно-обрядові) пісні. Використано 61 фольклорне джерело. Корпус оснащено чотирма покажчиками: структурно-типологічним, жанровим, покажчиком збирачів та алфавітним покажчиком пісень. А. Іваницький подає також свої коментарі до окремих наведених записів, указуючи на особливості зразка, його типологію та недоліки запису.

Збірник починається вступною статтею упорядника, яка містить не лише аналіз вико-

ристаних у ньому записів обрядового музичного фольклору Середньої Наддніпрянщини, а й одночасно порушує загальні проблеми вивчення фольклору як явища людського буття: його наукового трактування, автентичного побутування, світоглядних основ та зв'язку з християнським світоглядом, текстологічних і музикологічних особливостей, проблем історичних витоків та можливостей датування явищ музичної культури. У своїх аналітичних розглядах і міркуваннях А. Іваницький, як і в попередніх дослідженнях, небезпідставно спростовує усталені стереотипи та звичайні вигадки щодо окремих жанрів і тематичних витоків обрядового фольклору; указує на відмінності сакрального й профанного, язичницького й християнського в текстах окремих обрядових пісень. Так, у середовищі фольклористів усталилася думка, що колядки й щедрівки (обрядові пісні зимового циклу) в дохристиянську пору нібито співали навесні. «Аргумент на користь такого припущення, — зауважує А. Іваницький, — висунули фольклористи-словесники в ХІХ ст.: Новий рік у дохристиянські часи будімо відзначався навесні. А якщо співають про весну, — значить, і пісні складали тієї ж пори року. Згодом, на думку філологів, у зв'язку з пересуненням Нового року на зиму, перекочували туди ж колись «весняні» колядки та щедрівки». І далі він наводить свої-таки думки зі вступної статті з попереднього збірника «Український обрядовий фольклор західних земель», зазначаючи: «Проте неможливо погодитися, що велетенський солярно-аграрний зимовий комплекс індоєвропейських народів *цілого* континенту <...> міг бути *просто* собі *переставлений* з весни на зиму» (с. 18). Погоджуючись із цією думкою, я зі свого боку маю ще й зауважити, що святкування Нового року взимку в Україні запровадив Російський імператор Петро І, а церковний Новий рік за візантійським зразком починається 1 вересня. То чому ж тоді колядки й щедрівки не перекочували на вересень?! «У язичництві, — продовжує А. Іваницький, — календар пов'язувався з природними явищами, соняч-

ним циклом і зоряним небом, і все мало *магічне* значення» (с. 19). Зокрема, 12 священних днів Коляди, коли сонце щоранку з'являється й фокусується в одній і тій самій точці обрію, усвідомлювалось як Мале коло (внутрішній не проявлений світ) розвитку річного буття, а час від Водохреща до наступного Різдва — як Велике коло (зовнішній проявлений світ) розвитку буття. Недарма ж і в козаків було Мале й Велике кола, які саме в цю пору перебирали собі очільника. Очевидним є те, що і з музичного погляду обрядові пісні зимового й весняного циклів за ритмомелодійним струменем різняться між собою. І тут на сьогодні доволі широке поле для роботи етномузикологам. Водночас, як зазначає А. Іваницький, музикологія на сьогодні «робить на шляху вивчення *доісторії* музичної культури лише перші кроки» (с. 50). Слід зауважити, що саме він є одним із її зачинателів і фундаторів.

Говорячи про фольклор, А. Іваницький уже неодноразово вказував на глибину його витоків аж до палеоліту та неоліту, до так званого доісторичного періоду. І тут не можна не погодитися з ним, що коли йдеться про вираз «виникнення писемності», то його слід розуміти лише як виникнення звукового письма. Виникає суперечність: від якого ж періоду починати відлік історії та де закінчується доісторичний період? «Історію справедливо починати, — стверджує він, — від архантропів та неоантропів — тобто від палеоліту (археологія засвідчує використання технічних знарядь та магію поховальних ритуалів). Проблема історії та культуротворення не зводиться до появи письма. Так, у той час не було писемності. *Начебто не було*. У нашому розумінні. А чи допустимо заперечувати *інформативну та комунікативну вагу* печерних малюнків, різьблень на кістці, скульптурних (до речі, багато в чому недоступних за рівнем спостережливості натури сучасним майстрам) та інших виробів палеолітичної людності? Це була *мова* — знакова, не менш знакова, ніж мова буквенна, а й багатша та глибша за словесну. Палеолітичний живопис не був абстрагований від цілісно-

ті соціальної комунікації. А в ній інтонація (мовна, музична) відіграла величезну роль — значно більшу, ніж у сучасному спілкуванні» (с. 51). Від себе додаю, що знаковість ця до сьогодні розпросторена у всіх жанрах традиційного народного мистецтва та побуту. А що різьблення на мамутових кістках було не забавою, а письмом, свого часу аргументовано довів В. Куриленко, коли розшифрував насічки на бивнях мамута з Мізинської пам'ятки як місячний календар. Він відзначив у ньому навіть таке явище, як «рушак» (або «ущерб»), що пов'язаний з третім днем фази повного місяця, який і досі в Україні шанується як знаковий день, особливо в мисливців. Він закладений і в святкуванні православного Великодня.

Отож, із чим пов'язувати поняття «історії» та «доісторії»? Можливо, і справді з появою звукового письма. Адже звідси починається традиція лінійного сприйняття розвитку світу й літочислення. І відповідна література. У язичництві ж домінувало циклічне сприйняття. «Але початок історії фольклору слід датувати палеолітом (його неоціненним праматірнім здобутком — первісним мистецтвом)» (с. 52). І з цим не можна не погодитись.

Стереотипи надзвичайно живучі й позбавитися їх непросто. Так, ми звикли й стереотипно говоримо й пишемо про все, що стосу-

ється традиційної культури, у минулому часі. Ніби вже і сонце не сходить, і ми не розписуємо писанок, і не святимо громничних свічок і т. ін. А все то було лише в минулому, робили наші предки. Одним зі стереотипів є також те, що нібито традиційний календар і вся календарна обрядовість є суто землеробськими. Проте в тих самих колядках і щедрівках не менш, ніж землеробська, присутня тематика і пастуша, і військова, і культова, і любовно-лірична, і вона так само підпорядкована циклічним змінам у природі. На жаль, не уник цього стереотипу й А. Іваницький у своїй вступній статті до збірника, хоча в кінці її, виходячи з логіки мислення, зазначає: «На землях Середньої Наддніпрянщини сформувався історичний стрижень українського етносу, увібравши магічно-сакральні рушії культури та психології людства пізнього землеробського неоліту (Трипілля), **волелюбність кочівників епохи ранніх металів (скіфів), суперечливу єдність племінного устрою Київської Русі та етику героїчно-анархічного лицарства козацьких часів** [підкреслення наше. — М. Т.]».

Насамкінець варто зауважити, що розглянута нами жанрово-регіональна антологія є першим узагальненим виданням обрядової пісенної творчості Середньої Наддніпрянщини.